

11. Сабенникова И. В. Российская эмиграция 1917–1939: сравнительно-типологическое исследование / И. В. Сабенникова. – Тверь, 2002. – 431 с.
12. Сабенникова И. В. Российская эмиграция в Чехословацкой республике (20–30-е годы) / И. В. Сабенникова. – М., 1995. – 196 с.
13. Студент.

Йолкін А. І. Паризький Земсько-Міський комітет та російська еміграція в Польщі в 20-30-ті роки ХХ ст.

У статті розглядається процес взаємодії Паризького Земсько-Міського Комітету з російськими емігрантськими організаціями у Польщі. Вивчені фактори, які впливали на особливості цього співробітництва, а також проаналізовані етапи становлення та зміни цих взаємовідносин.

Ключові слова: Польща, Земсько-Міський Комітет, біженці, адаптація, культурно-просвітницька робота.

Elkin A. Paris Zemstvo and City Committee and Russian emigration in Poland in the 20-30s XX century.

The article describes the process of interaction between Paris Zemgor with Russian emigre organizations in Poland. The factors that influenced the features of this cooperation, as well as analysis of the stages of formation, and changes in these relationships.

Key words: Poland, Zemgor, refugee, adaptation, cultural and educational work.

УДК 94(540)«1941/1947»:329.73

Індійський національний конгрес на шляху до незалежності (1941–1947 рр.)

Чувпило О. О.

У статті аналізується визвольний рух народів Індійського субконтиненту під час Другої світової війни та в перші післявоєнні роки, розглядається політичний курс Індійського національного конгресу (ІНК), який очолював боротьбу індійців проти англійського панування, висвітлюється політика британських колонізаторів в Індії, показується їхнє ставлення до Конгресу та до індійського національно-визвольного руху.

Ключові слова: Індія, національно-визвольний рух, Друга світова війна, Індійський національний конгрес, Мусульманська ліга, М. К. Ганді, М. А. Джинна.

Незважаючи на наявність новітніх публікацій із історії Індії та її антиколоніального руху [див., наприклад: 1; 2; 4; 5; 6; 9; 10; 11; 12; 13; 14, с. 189-504; 15; 16; 18; 21; 22; 33; 37; 42], боротьба індійців за свободу й незалежність на заключному етапі визвольних змагань все ще залишається недостатньо вивченою. Тому в даній статті, яка є логічним продовженням нашого попереднього дослідження про протистояння індійських патріотів та англійської колоніальної влади на першому етапі Другої світової війни [12], висувається завдання стисло розглянути найважливіші події, що відбувалися в Індії у 1941–1947 рр., і призвели до звільнення народів Індійського субконтиненту від британського панування. Приступаючи до розгляду поставленого питання, слід зазначити, що боротьбу за національну незалежність населення найбільшої колонії світу очолював Індійський національний конгрес (ІНК) [про нього див.: 4; 8; 13; 25; 36; 38; 39, с. 35-60; 40; 41], який під керівництвом свого загальноновизнаного лідера М. К. Ганді [про нього див.: 6; 21; 27; 31; 34; 37; 42] з 17 жовтня 1940 р. фактично по березень 1941 р. проводив ма-

сову ненасильницьку кампанію громадянської непокори (сатьяграху), спрямовану проти участі Індії в Другій світовій війні та проти англійського колоніального режиму (формально вона тривала понад рік). Англо-індійський уряд жорстоко розправився з конгресистами, близько 30 тис. яких (є дані про 20 і 25 тис.) опинилося за ґратами, включаючи переважну більшість керівників загальноіндійського та провінційного рівнів. До грудня 1941 р., коли більшість членів ІНК вийшла на волю, конгресистська організація майже не діяла [див.: 38, с. 80-85]. Інші індійські опозиційні колонізаторам партії та організації [про них див.: 12, с. 171-172; 26, с. 223; 39, с. 61-129] в цей час теж не виявляли особливої активності. Зокрема, Мусульманська ліга (провідна мусульманська організація Індії) [про неї див.: 7], яка намагалася виступати від імені всіх мусульман країни (вони становили майже чверть її населення) на своїй сесії (з'їзді) в Мадрасі (квітень 1941 р.) ухвалила програму, що передбачала не боротьбу за незалежність, а спрямування всіх зусиль партії під час війни на політичний, економічний та культурний розвиток мусульманської общини [7, с. 361-362].

Відновивши діяльність центральних і місцевих органів партії, керівництво ІНК спочатку 23 грудня 1941 р. скликало засідання Робочого комітету Конгресу (вищого виконавчого органу організації) [про нього див.: 38, с. 100-109], а потім 15-16 січня 1942 р. – засідання Всеіндійського комітету Конгресу (її вищого законодавчого органу), на якому після гострої ідейно-політичної боротьби (з 219 присутніх 15 голосувало проти) ухвалюється постанова, що підтверджувала попередні рішення й вимоги конгресистів 1939–1940 рр. про відмову надавати Англії підтримку в її протиборстві з гітлерівською Німеччиною до тих пір, поки вона чітко не заявить про надання Індії незалежності після війни, й не зробить негайні відповідні кроки в цьому напрямку щодо розширення індійського самоврядування, створивши індійський національний уряд ще до закінчення війни. В протилежному разі передбачалася активна боротьба з англійцями аж до ліквідації колоніального режиму в Індії [38, с. 128-145].

Непоступливість конгресистського керівництва, а також реальна загроза вторгнення японських військ на індійську територію, які окупували Бірму [див.: 23, с. 1], змусили британські правлячі кола

лавірувати, маючи на меті домогтися підтримки своїх воєнних зусиль (у разі японського наступу) з боку Конгресу й усього індійського визвольного руху. Тому для посилення політичних позицій Англії, в Індію для ведення перемовин із лідерами індійських політичних партій та організацій 23 березня 1942 р. в Делі прибула місія, очолювана членом англійського воєнного кабінету С. Кріппсом. Глава місії запропонував індійським лідерам англійські пропозиції у вигляді проекту декларації, яку колонізатори збиралися виголосити про перспективи вирішення індійської колоніальної проблеми, намагаючись отримати їхню згоду. В ньому йшлося про те, що відразу ж після закінчення війни англійський уряд зобов'язується створити на місці своєї колишньої колонії Британської Індії та сотень формально незалежних князівств, нове державне утворення – Індійський Союз, надавши йому не статус незалежної держави, а права домініону в складі Британської імперії. Для цього, з метою розробки конституції індійського домініону, після війни передбачалося скликати Установчі збори, які мали представляти індійські провінції та князівства. Щоб обрати до них депутатів, в усіх індійських провінціях обіцялося провести вибори в місцеві легіслатури (на практиці вони, як і Центральні законодавчі збори, були не законодавчими, а законодорадчими органами, оскільки провінційні генерал-губернатори мали право вето на всі їхні рішення), які й висували своїх представників до центрального законодавчого органу. Від князівств такі представники не обиралися, а призначалися особисто князями, які були повновладними господарями в своїх феодалних володіннях. Ті провінції та князівства, що відмовлялися вступати до Індійського Союзу, за бажанням могли зберігати колишні стосунки з англійською короною, тобто залишатись від неї повністю залежними, або створювати свої окремі домініони, домовившись про їхній статус із урядом метрополії. Що ж до становища Індії та її конституційного устрою під час війни, то місія С. Кріппса жодних змін у цьому відношенні не обіцяла. Натомість індійські політичні партії та організації, включаючи й опозиційні, запрошувалися колонізаторами співробітничати з англо-індійським урядом у його воєнних зусиллях, особливо якщо Японія нападе на Індію. Вся відповідальність за оборону Індії від японців покладалася на англійський уряд, який, однак, міг включити до складу Виконавчої ради при всесильному

англійському віце-королеві Індії радника з індійців із військових питань, на якого покладался б обов'язок контролювати матеріальне забезпечення воєнних дій [див.: 29, с. 317-321; 36, с. 182-184; 41, с. 310-331].

Пропозиції С. Кріппса зовсім не влаштовували індійських політиків, які вели з ним тривалі переговори [див.: 23, с. 9], особливо конгресистських лідерів М. К. Ганді й Дж. Неру [про нього див.: 3; 10; 15, с. 35-43, 144-261; 22; 34; 37]. Вимагаючи створення індійського національного уряду під час війни, вони, зокрема, були невдоволені тим, що замість повної незалежності, яка з 1929 р. була головною метою ІНК, пропонувався обмежений статус домініону, що народи індійських князівств не обирали своїх представників до законодавчих зборів, а особливо, – цілком ймовірним поділом Індії за релігійною або іншими ознаками після війни. М. К. Ганді до того ж категорично виступав проти будь-якої участі Індії в Другій світовій війні. Оскільки пропозиції С. Кріппса були схвалені англійським воєнним кабінетом міністрів, то він не мав повноважень змінювати текст проекту декларації, хоча особисто й бажав цього. Тому переговори, на які великі надії покладали не лише англійці та конгресисти, а й президент США Ф. Д. Рузвельт, що теж, переслідуючи власні інтереси, докладав чимало зусиль для врегулювання індійської проблеми, 9 квітня 1942 р. закінчилися невдачею [детально див.: 19, с. 229-230; 25, с. 74-75; 27, с. 104-106, 187-191, 203-208].

Після цього М. К. Ганді й Дж. Неру відмовилися від подальших перемовин із англійцями, вимагаючи від них негайного визнання незалежності Індії, передачі індійцям всієї повноти влади в країні для створення національного уряду, відповідального перед індійськими законодавчими органами, й вирішення питання про перебування англійських військ на Індостанському півострові. М. К. Ганді, закликаючи колонізаторів залишити свою колонію, висунув до них гасло «Геть із Індії!», підтримане широкою індійською громадськістю [детально див.: 25, с. 73-82; 34, с. 43-52; 35, с. 158-164; 38, с. 241-250]. Тому 6 липня 1942 р. Робочий комітет ІНК, що проводив своє засідання у Вардхі (Бомбейська провінція), ухвалив резолюцію, в якій висувалася вимога до англійців, щоб вони негайно залишили Індію, інакше Конгрес розпочне масову ненасильницьку кампанію громадянської непокори за незалежність. А 7 серпня 1942

р. на засіданні Всеіндійського комітету Конгресу вже ухвалюється резолюція, розроблена Робочим комітетом, про початок цієї кампанії, якщо англійці відмовляться створити індійський національний уряд. У відповідь колоніальна влада 9 серпня 1942 р. спочатку заарештувала всіх лідерів ІНК, у тому числі й М. К. Ганді, а потім заборонила діяльність конгресистської організації. Репресії англо-індійського уряду викликали по всій Індії масовий рух протесту. Отримавши назву «Серпнева революція», він був жорстоко придушений колонізаторами, і в 1943 р. вже мало хто наслідуювався виявляти свої опозиційні настрої, хоча формально М. К. Ганді припинив рух лише 9 липня 1944 р. [детально див.: 19, с. 236-238; 23, с. 25-289; 30, с. 637-666; 36, с. 189-208; 41, с. 333-385].

Лише на початку 1944 р., коли конгресисти в переважній більшості вийшли з тюрем (М. К. Ганді залишався в ув'язненні до 6 травня 1944 р.), спостерігалось деяке поживлення визвольної боротьби, знову очолюваної ІНК [детально див.: 31, с. 199-208; 40, с. 226-228]. Намагаючись залучити до неї й Мусульманську лігу, яка в цей час займалася своїми внутрішньопартійними справами, керівництво Конгресу запропонувало їй спільно виступити проти іноземної влади. Його пропозиції, що отримали назву «Платформа Раджагопалачарії» (Ч. Раджагопалачарія – один із визначних діячів правого крила ІНК), передбачали, що під час війни Мусульманська ліга підтримає конгресистську вимогу надання Індії повної незалежності й стане спільно з ІНК формувати тимчасовий індійський уряд, а після війни буде створена особлива комісія для виділення місцевостей, де переважало мусульманське населення, для створення на території Індостанського півострова окремої мусульманської держави, для чого в країні передбачалося провести плебісцит або загальноіндійське голосування. До його проведення всі партії мали право діяти згідно зі своїми політичними програмами. Після утворення держави індійських мусульман її стосунки з індуською державою повинні були регулюватися на основі серії спеціальних угод. При цьому наголошувалося, що при створенні цих двох держав, повністю виключався будь-який примус; люди самі мали визначитися, в якій державі їм жити. В «Платформі Раджагопалачарії» також підкреслювалося, що всі пропозиції ІНК були дійсними лише за умови, якщо англійці залишать Індію. Мусульманська ліга,

очолювана своїм харизматичним лідером М. А. Джинною [про нього див.: 31], погодилася на переговори з Конгресом, які відбулися в Бомбеї з 4 по 27 вересня 1944 р., але таємно й у вигляді листування між М. К. Ганді та М. А. Джинною. Вони закінчилися нічим, оскільки М. А. Джинна наполягав, щоб ІНК погодився на утворення мусульманської держави, названої Пакистаном, ще до проведення плебісциту, й не чекаючи поки Англія відмовиться від своєї головної колонії [детально див.: 17, с. 239-240; 30, с. 695; 32, с. 214-217]. Незважаючи на це, в січні 1945 р. очільники конгресистів і Мусульманської ліги в Центральних законодавчих зборах Індії (куцою колоніальному парламенті) Бх. Десаї та Л. Алі-хан зуміли домовитися про те, що під час формування індійського національного уряду, Конгрес і Ліга отримають у ньому по 40% місць, а 20% надавалося численним індійським національним меншинам [див.: 29, с. 339-342].

Посилення масового антиколоніального руху наприкінці Другої світової війни, коли М. К. Ганді всерйоз задумував розпочати нову кампанію громадянської непокори, змусило англійські правлячі кола зробити черговий важливий крок на шляху до надання Індії самоврядування. 14 червня 1945 р. віце-король Індії А. Уейвелл [про нього див.: 27, с. 216-221] скликав у Сімлі конференцію індійських політичних лідерів, запросивши на неї представників ІНК, Мусульманської ліги та релігійних меншин, тепер уже для обговорення питання про створення в Індії тимчасового уряду. Цей уряд, що мав бути створений як розширена Виконавча рада при віце-королеві, англійці пропонували сформуванню фактично за формулою Десаї–Алі-хана. Відразу ж виникли гострі розбіжності між ІНК і Мусульманською лігою, яку побічно підтримував А. Уейвелл. Урешті-решт конгресистські лідери та М. А. Джинна не знайшли спільної мови й конференція припинила свою роботу [див.: 17, с. 240-245; 29, с. 342-348; 31, с. 209-215].

19 вересня 1945 р. лейбористський уряд К. Р. Еттлі, який прийшов в Англії до влади, оголосив, що з листопада 1945 р. по квітень 1946 р., він призначає вибори в Центральні законодавчі збори Індії, а також у провінційні легіслатури, із членів яких будуть сформовані Установчі збори для розробки ними індійської конституції [див.: 29, с. 349-350]. Ще не закінчилися вибори, під час яких переконливу перемогу здобув Конгрес, підтриманий могутніми народними

виступами по всій країні, як до Індії 24 березня 1946 р. прибула місія англійського кабінету міністрів на чолі з Петік-Лоуренсом, який був у ньому міністром у справах Індії та Бірми. До її складу також увійшли міністр торгівлі С. Кріппс, який мав чималий досвід спілкування з індійськими політичними лідерами, та морський міністр А. В. Александер. Майже півтора місяця члени місії вели важкі й тривалі перемовини, переважно з лідерами ІНК і Мусульманської ліги, які, однак, призвели лише до посилення протиріч між ними. Тоді 12 травня 1946 р. місія кабінету скликала нараду індійських політиків у Сімлі, під час якої вона запропонувала свій компромісний план збереження єдності Індії, що співпадав із декларацією уряду К. Р. Еттлі від 16 травня 1946 р. За цим планом Індія, отримуючи статус домініону, ставала союзом провінцій та князівств із досить обмеженими повноваженнями центрального уряду. Навпаки, провінції та князівства користувалися широкою автономією, а їхні уряди отримували значні права. Утворювалися три групи індійських провінцій, які могли створювати свої уряди й розробляти власні конституції. Це провінції з переважаючим індуським населенням, мусульманські провінції в східній частині Індостану та мусульманські провінції в його західній частині. Для розробки загальної конституції для всієї Індії скликалися Установчі збори, обрані депутатами провінційних легіслатур (один депутат представляв мільйон жителів). Вибори до Установчих зборів проводилися за куріальною системою – від індуської, мусульманської та сикхської курій. Депутати від князівств призначалися особисто князями, які втім могли й самі стати депутатами. Установчі збори розподілялися на три секції згідно з трьома групами індійських провінцій. Спочатку розроблялися конституції цих груп, а потім скликався спеціальний саміт, на якому розроблялася загальна конституція Індійського Союзу. Кожна стаття конституції ухвалювалася переважно більшістю голосів депутатів Установчих зборів і більшістю депутатів індуської та мусульманської курій [див.: 25, с. 78-79; 36, с. 215-220; 38, с. 316-328].

16 травня 1946 р. А. Уейвелл уже запропонував сформуванню тимчасовий уряд за формулою Десаї–Алі-хана. ІНК, погодившись із планом місії Петік-Лоуренса, тим не менш, відмовився входити до його складу, вимагаючи включення до Виконавчої ради одного або двох конгресистів-мусульман. Мусульманська ліга заявила про готовність

одноосібно сформувати тимчасовий уряд, але віце-король включив до його складу лише безпартійних високопосадовців. У відповідь Ліга, відмовившись надалі брати участь у роботі тимчасового уряду й Установчих зборів, оголосила, що починає активну боротьбу за створення на території Індостану мусульманської держави Пакистану. На виборах до Установчих зборів, що відбулися в червні 1946 р., знову впевнену перемогу здобув ІНК, який підтвердив своє небажання брати участь у роботі тимчасового уряду [див.: 40, с. 231-232]. Незважаючи на це, А. Уейвелл на письмі запропонував президенту (главі) Конгресу, яким у цей час замість А. К. Азада [про нього див.: 18; 24] був обраний Дж. Неру, сформувати, але не очолити тимчасовий уряд, тому що на чолі його мав бути віце-король, а Дж. Неру пропонувалася посада віце-прем'єра. Конгресисти в цьому уряді отримували шість міністерських посад, Мусульманська ліга – п'ять, а представники меншин – три. Проте Ліга відмовилася ввійти до уряду (пізніше вона все-таки ввійшла), склад якого був оголошений 24 серпня 1946 р., а 2 вересня того ж року члени уряду склали присягу. Дж. Неру став віце-прем'єром Виконавчої ради, а також обійняв у ній посади міністрів закордонних справ і в справах Співдружності. Конгресисти, обравши президентом партії замість Дж. Неру послідовника М. К. Ганді А. Кріпалані, на сесії в Мірутї (жовтень 1946 р.) схвалили входження своїх представників до тимчасового уряду, а також виступили за утворення в Індії незалежної республіки та проти поділу її за релігійною ознакою. Коли 9 грудня 1946 р. почали свою роботу Установчі збори, то з 389 депутатів вищого законодавчого органу Індії більшість становили конгресисти – 192, фракція Мусульманської ліги нараховувала 70 депутатів, але вони, як і князі, бойкотували їхнє відкриття [детально див.: 8, с. 95-139; 17, с. 253-254; 30, с. 769-779; 32, с. 218-219; 41, с. 811-820].

Утворення тимчасового уряду, який, за словами видатного індійського історика сучасності С. Гопала, «зробив дуже мало», адже «його роздирали суперечки, й він був безсилим» [3, с. 366-367], не вирішило величезної кількості проблем Індії, яка все ще залишалася колонією Англії. По всій країні продовжувався масовий рух за незалежність, особливо у великих містах, посилювалися робітничі й селянські виступи, постійно відбувалися індусько-мусульманські зіткнення та погроми, активізувався антифеодальний рух у князів-

ствах, найбільше в Кашмірі, Телінгані й Хайдарабаді. Політична боротьба в Індії досягла своєї кульмінації, погрожуючи розпадом країни, наприкінці січня 1947 р., коли стало цілком зрозуміло, що «жодні подальші переговори або компроміси неможливі, і всі спроби Конгресу в цьому напрямку лише викликали замішання в таборі його прихильників і розбіжності серед керівництва» [3, с. 368]. До того ж 5 лютого 1947 р. виникла ще й урядова криза, коли дев'ять членів тимчасового уряду на чолі з Дж. Неру, погрожуючи відставкою, звернулися до віце-короля з вимогою вивести зі складу його Виконавчої ради п'ятьох представників Мусульманської ліги, з якими зовсім неможливо було співпрацювати. В результаті змушений був втрутитися К. Р. Еттлі, який, виступивши в палаті громад британського парламенту 20 лютого 1947 р., заявив, що Англія повністю передасть владу індійцям не пізніше червня 1948 р. Для втілення цієї обіцянки в життя замість А. Уейвелла новим віце-королем Індії призначався А. Л. Маунтбеттен [про нього див.: 27, с. 259-262], який склав присягу 24 березня 1947 р. [див.: 41, с. 823-827].

За словами С. Гопала, «він вирішив розділити країну й зробив це рівно за чотири з половиною місяці, розв'язавши таким чином проблему, над якою державні діячі Англії та Індії билися роками» [3, с. 371]. Дійсно, А. Л. Маунтбеттен значно прискорив переговорний процес серед індійських політичних лідерів, а після його відвідин Лондона, уряд К. Р. Еттлі 3 червня 1947 р. оголосив свою чергову декларацію, що отримала назву Закон про незалежність Індії, який індійці назвали планом А. Л. Маунтбеттена. Згідно з ним англійська колонія, що до цього називалася Британською Індією, поділялася, як того вимагала Мусульманська ліга, за релігійною ознакою на дві частини: Хіндустан (індуську державу) та Пакистан (мусульманську державу). До остаточного визначення кордонів новоутворених держав проводилися референдуми виборців у Північно-Західній Прикордонній провінції, Сілхетській окрузі Ассаму та голосування в легіслатурі Сінду з питання входження цих територій до тієї чи іншої держави. У Панджабі й Бенгалі шляхом голосування в місцевих законодавчих органах теж вирішувалася доля жителів цих провінцій: приєднатися до Пакистану цілком чи розділити кожен провінцію на індійську та пакистанську частини. Після проведення референдумів і голосувань мала відбутися процедура поділу Уста-

новчих зборів Індійської федерації на Установчі збори Хіндустану та Установчі збори Пакистану, а самі держави отримували статуси домініонів. Що ж стосується майбутнього 601 князівства, то вони могли самостійно вирішувати до якого домініону приєднуватися. План А. Л. Маунтбеттена став причиною гострої ідейно-політичної боротьби в лавах конгресистів. Все ж керівництво партії після довгих коливань погодилося з ним і з 15 серпня 1947 р. на місці найбільшої колонії світу з'явилися дві нові держави – Індія та Пакистан [детально див.: 8, с. 118-139; 17, с. 265-272; 20, с. 277-303; 23, с. 311-375; 25, с. 80-81; 28, с. 328-383; 30, с. 791-819; 32, с. 219-222; 34, с. 61-74; 40, с. 240-248].

Після проголошення Індії домініоном на її території перестали діяти закони, що видавав англійський парламент, хоча А. Л. Маунтбеттен до червня 1948 р. залишався генерал-губернатором другої за кількістю населення країни світу. Розпочали свою роботу Установчі збори, головою яких став ветеран ІНК, відданий гандист Р. Прасад [про нього див.: 27, с. 267-270]. Перший уряд Індії, куди ввійшли колишні провінції Індійської федерації та князівства, очолив Дж. Неру, одночасно виконуючи й обов'язки міністрів закордонних справ та оборони. Переважну більшість інших ключових міністерських посад, включаючи й важливу посаду віце-прем'єра, теж обійняли провідні конгресисти. З неконгресистів міністром промисловості та постачання було призначено керівника Хінду Махасабхи Ш. П. Мукерджі, а міністром юстиції – лідера недоторканих Б. Р. Амбедкара. Національний уряд відразу ж зайнявся встановленням кордонів держави, індіанізацією її адміністративного апарату, створенням національних збройних сил та органів дипломатичної й консульської служби. Він також вирішував надзвичайно важливе питання інтеграції князівств до складу Індії й проведення на їхній території адміністративної та земельно-податкової реформ. Незважаючи на те, що 555 із 601 індійських князівств приєдналися до Індії, їхня інтеграція викликала погіршення внутрішньополітичного становища молодій державі, поклавши початок тривалому індо-пакистанському конфлікту через князівство Джамму й Кашмір (перші збройні сутички між Індією та Пакистаном відбулися 22 жовтня 1947 р.). Ще однією проблемою, що гостро постала перед урядом Дж. Неру, були масові індусько-мусульманські зіткнення

та погроми (тоді загинуло понад 600 тис. людей, 14 млн. втратили житло, близько 100 тис. жінок було зґвалтовано), викликані поділом Індії, інтеграцією князівств і переселенням індуського та мусульманського населення із однієї країни в іншу. 30 серпня 1948 р. трагічно загинув «апостол ненасильства» й «некоронований король Індії» М. К. Ганді, який рішуче вимагав припинення мусульманських погромів. Його вбивця М. Годсе був членом Хінду Махасабхи, що згуртувала навколо себе індуські релігійно-шовіністичні кола [детально див.: 8, с. 140-163; 30, с. 819-820; 40, с. 251]. Ось що писав американський місіонер д-р Холмс про М. К. Ганді: «Коли я думаю про Роллана, я думаю про Толстого; коли я думаю про Леніна, я думаю про Наполеона; але коли я думаю про Ганді, я думаю про Ісуса Христа. Він живе його життям, він говорить його словами, він страждає, бореться і настане той день, коли він помре благородною смертю за Царство Боже на Землі» [17, с. 488]. Як бачимо, такою занадто дорогою ціною дісталася Індії довгоочікувана свобода.

Таким чином, період 1941–1947 рр. став найважливішим етапом в історії не лише Індійського національного конгресу, а й усього визвольного руху народів Індостану, на їхньому важкому шляху до завоювання політичної незалежності. В цей час, не витримавши натиску сил національного визволення, очолюваних конгресистами, англійські правлячі кола змушені були розпочати поступову передачу влади в своїй найбільшій колонії від британської корони до рук індійців, надавши Індії права домініону 15 серпня 1947 р. Однак повну незалежність народи Хіндустану отримали лише 26 січня 1950 р., коли була проголошена суверенна Республіка Індія.

Примітки

1. Алаев Л. Б., Вигасин А. А., Сафронова А. Л. История Индии / Л. Б. Алаев, А. А. Вигасин, А. Л. Сафронова. – М., 2010. – 542 с.
2. Белокреницкий В. Я., Москаленко В. Н. История Пакистана. XX век / В. Я. Белокреницкий, В. Н. Москаленко. – М., 2008. – 573 с.
3. Гопал С. Джавахарлал Неру. Биография / С. Гопал. – Т. 1. – М., 1989. – 448 с.
4. Ерекешева Л. Г. Религия и политика в Южной Азии. Индийский Национальный Конгресс и индусско-мусульманская проблема в Британской Индии / Л. Г. Ерекешева. – Алматы, 2005. – 184 с.

5. *Индия: общество, власть, реформы.* – М., 2003. – 325 с.
6. *Поддубный В. К.* Апостол ненасилия в насильственном мире: жизнь и смерть Махатмы Ганди / В. К. Поддубный. – Владимир, 2010. – 409 с.
7. *Пономарев Ю. А.* История Мусульманской лиги Пакистана / Ю. А. Пономарев. – М., 1982. – 303 с.
8. *Синх Т. Р.* Кангрес ка сарал ітіхас (Стисла історія Конгресу) / Т. Р. Синх. – Делі, 1949. – 259 с. (мовою гінді).
9. *Таммита-Дельгода С.* Индия. История страны / С. Таммита-Дельгода. – М.; СПб., 2010. – 352 с.
10. *Чувпило О. О.* Джавахарлал Неру про соціально-економічні та політичні перетворення у Радянському Союзі / О. О. Чувпило // Східний світ. – 2009. – № 1. – С. 128-135.
11. *Чувпило О. О.* Вибрані індологічні твори / О. О. Чувпило. – Харків, 2013. – 748 с.
12. *Чувпило О. О.* Індійський національно-визвольний рух на першому етапі Другої світової війни (1939–1940 рр.) / О. О. Чувпило // Вісник ХНУ. – 2014. – № 1117: Історія. – Вип. 48. – С. 170-187.
13. *Чувпило О. О.* Ідейно-політична боротьба в Індійському національному конгресі (20–30-ті роки ХХ ст.) / О. О. Чувпило. – Харків, 2015. – 322 с.
14. *Чувпило О. О., Чувпило Л. О.* Розвиток сходознавства в Харківському університеті (1805–2015 рр.) / О. О. Чувпило, Л. О. Чувпило. – Харків, 2015. – 532 с.
15. *Чувпило О. О., Ленько О. В., Чувпило Л. О.* Індія в боротьбі за незалежність: національні лідери та організації / О. О. Чувпило, О. В. Ленько, Л. О. Чувпило. – Харків, 2016. – 268 с.
16. *Юрлов Ф. Н., Юрлова Е. С.* История Индии. XX век / Ф. Н. Юрлов, Е. С. Юрлова. – М., 2010. – 920 с.
17. *Aggarwala R. N.* National Movement and Constitutional Development of India / R. N. Aggarwala. – Delhi, 1956. – 512 p.
18. *Azad M.* Islam and the Indian National Movement / M. Azad. – Oxford, 2014. – 292 p.
19. *Bartarya S. C.* The Indian Nationalist Movement / S. C. Bartarya. – Allahabad, 1958. – 409 p.
20. *Bombwall K. R.* Indian Politics and Government (since 1885) / K. R. Bombwall. – Delhi, 1951. – 380 p.
21. *Brown J. M.* Gandhi's Spinning Wheel and the Making of India / J. M. Brown. – London, 2010. – 151 p.

22. *Brown J. M.* Nehru. Profiles in Power / J. M. Brown. – London, 2014. – 224 p.
23. *Datta K. K.* History of the Freedom Movement in Bihar / K. K. Datta. – Vol. 3. – Patna, 1958. – 478 p.
24. *Desai M.* Maulana Abul Kalam Azad. The President of the Indian National Congress. A Biographical Memoir / M. Desai. – London, 1941. – 191 p.
25. *Ghose S.* Indian National Congress. Its History and Heritage / S. Ghose. – New Delhi, 1975. – 390 p.
26. *Gordon L. A.* Bengal: The Nationalist Movement 1876–1940 / L. A. Gordon. – New York, 1974. – 407 p.
27. *Iyengar A. S.* All Through Gandhian Era / A. S. Iyengar. – Bombay, 1950. – 327 p.
28. *Mahajan V. D.* Constitutional History of India / V. D. Mahajan. – Delhi, 1971. – 435+309 p.
29. *Mahajan V. D.* The Nationalist Movement in India / V. D. Mahajan. – New Delhi, 1976. – 428 p.
30. *Majumdar R. C.* History of the Freedom Movement in India / R. C. Majumdar. – Vol. 3. – Calcutta, 1963. – 902 p.
31. *Majumdar S. K.* Jinnah and Gandhi / S. K. Majumdar. – Calcutta, 1966. – 310+VI p.
32. *Mehrotra S. R.* Towards India's Freedom and Partition / S. R. Mehrotra. – New Delhi, 1979. – 322 p.
33. *Metcalf B. D., Metcalf T. R.* A Concise History of Modern India / B. D. Metcalf, T. R. Metcalf. – Cambridge. – 2012. – 326 p.
34. *Narayan S.* Memoirs. Window on Gandhi and Nehru / S. Narayan. – Bombay, 1971. – 339 p.
35. *Netaji.* His Life and Work. – Agra, 1948. – 367 p.
36. *Prasad B.* The Origins of Indian Foreign Policy (The Indian National Congress and World Affairs, 1885–1947) / B. Prasad. – Calcutta, 1960. – 366 p.
37. *Purahit A.* Gandhi and Nehru: The Indian Nationalist Movement / A. Purahit. – New Delhi, 2013. – 272 p.
38. *Rai G.* Congress Struggle / G. Rai. – Lahore, 1946. – 328 p.
39. *Rajkumar N. V.* Indian Political Parties / N. V. Rajkumar. – New Delhi, 1948. – 139 p.
40. *Ramana Rao M. V.* A Short History of the Indian National Congress / M. V. Ramana Rao. – Delhi, 1959. – 356 p.
41. *Sitaramayya P.* The History of the Indian National Congress / P. Sitaramayya. – Vol. 2. – Bombay, 1947. – 828 p.
42. *Zachariah B.* Gandhi / B. Zachariah. – London, 2013. – 288 p.

Чувпило А. А. Индийский национальный конгресс на пути к независимости (1941–1947 гг.).

В статье анализируется освободительное движение народов Индийского субконтинента во время Второй мировой войны и в первые послевоенные годы, рассматривается политический курс Индийского национального конгресса (ИНК), который возглавлял борьбу индийцев против английского господства, освещается политика британских колонизаторов в Индии, показывается их отношение к Конгрессу и к индийскому национально-освободительному движению.

Ключевые слова: Индия, национально-освободительное движение, Вторая мировая война, Индийский национальный конгресс, Мусульманская лига, М. К. Ганди, М. А. Джинна.

Chuvpylo O. O. The Indian National Congress on a way to independence (1941–1947).

The article analyzes the situation in the liberation movement of the peoples of the Indian subcontinent during the Second World War and in the first post-war years, considers the political course of the Indian National Congress (INC), who led the struggle of the Indians against the British colonial rule, the policy of the British colonizers in India is shined, their attitude to the Congress and to the Indian national-liberation movement is shown.

Keywords: India, national liberation movement, Second World War, The Indian National Congress, The Muslim League, M. K. Gandhi, M. A. Jinnah.

УДК 930-051:82-94

**Юбилейные размышления над биографическими параллелями:
Д. И. Каченовский и В. Ф. Мещеряков**

Куделко С. М.

Статья посвящена сопоставлению биографий двух известных харьковских историков – Д. И. Каченовского и В. Ф. Мещерякова. Проводится параллель между двумя учёными, каждый из которых стал символом своей эпохи в жизни университета. Делается вывод о том, что оба историка обладали сильными критическими способностями, что было востребовано в эпоху смены общественно-политических и социально-экономических систем.

Ключевые слова: Д. И. Каченовский, В. Ф. Мещеряков, Харьковский университет, историческая наука.

В 2017 г. исполняется 190 лет со дня рождения Д. И. Каченовского (1827–1872) и 70 лет со дня рождения В. Ф. Мещерякова (1947–2002). Юбилейные даты дают нам повод вспомнить даровитых преподавателей, в своё время считавшихся украшением Харьковского университета.

Более чем столетний отрезок времени отделяет деятельность Д. И. Каченовского от В. Ф. Мещерякова. Между тем, у этих, на первый взгляд разных, университетских профессоров, есть много общего, которое заставляет к нему присмотреться. Оба они — выпускники Харьковского университета*, уже в студенческие годы подававшие большие надежды и оставленные в стенах альма-матер. И Каченовский, и Мещеряков были историками: первый — историк международного

* На протяжении своей жизни, оба не раз словом и делом выказывали свою любовь и преданность университету.